

Maarten Maartens

De dwaas Gods

Een verhaal uit Koopstad
Met een nawoord van prof. dr. W. van Maanen

J.M. MEULENHOF

Oorspronkelijke titel God's Fool, uitgave Richard Bentley and Son, Londen 1893.

Vertaling Jean A. Schalekamp

Copyright © Nederlandse vertaling 1975/2015 Jean A. Schalekamp en Meulenhoff, Amsterdam

Omslagfoto van Jacob Olie, De Oude Doelenstraat te Amsterdam in 1890, Copyright © Stadsarchief Amsterdam.

ISBN 978 90 290 9100 8

ISBN 978 94 023 0462 6 (eboek)

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door prints, kopieën, of op welke andere manier dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

*Dit boek is opgedragen
aan al mijn mede-Koopstadbewoners
in de vier wijde windstreken
van onze miezerige kleine aardbol*

Er was eens een man – een satiricus. Toen zijn tijd gekomen was sloegen zijn vrienden de hand aan hem, en hij stierf. En de mensen kwamen om zijn lijk staan. ‘Hij behandelde de hele ronde wereld als zijn voetbal,’ zeiden ze, verontwaardigd, ‘en hij schopte hem.’ De dode man opende één oog. ‘Maar altijd naar het Doel,’ zei hij.

Er was eens een man – een natuurkenner. En op een dag vond hij een kreeft op het zand van de tijd. De maatschappij is een kreeft; ze kruipt achteruit. ‘Wat is hij zwart!’ zei de natuurkenner. En hij stopte hem in een pannetje boven het hete vuur van zijn vernuft. ‘Nu zal hij rood worden,’ zei hij. Maar dat werd hij niet. Dat was de schaamteloosheid van de kreeft.

Er was eens een man – een logicus. Hij raapte een kleine kleibal op van het levenspad. ‘Het is een volmaakte kleine bol,’ zeiden zijn metgezellen. Maar de logicus zag dat hij niet mathematisch rond was. En hij nam hem op en wreef hem zacht tussen zijn handen. ‘Wrijf niet zo hard,’ zeiden zijn metgezellen. En ten slotte hield hij ermee op en keek er op neer. De bal was niets ronder geworden, alleen maar uit zijn vorm geraakt. En hij keek naar zijn handen. Die waren heel vuil.

Er was eens een man – een dichter. Hij liep dolend door de straten van de stad en kwam een leerling tegen. ‘Kom met me mee,’ zei de dichter, ‘een eindje wandelen in de zandduinen.’ En ze gingen. Maar nog voordat ze veel etappes verder waren, zei de leerling: ‘Er is hier niets dan zand.’ ‘Waartoe heb ik je dan uitgenodigd?’ vroeg de dichter. ‘Voor een wandeling in de zandduinen: ‘Klaag dan niet,’ zei de dichter. ‘Trouwens, zelfs dan nog zijn je woorden onwaar. Hierboven is de Hemel. Zie je hem niet? Dat is niet de schuld van de Hemel. En evennu van het zand.’

Eerste deel

Waar in aangetoond wordt dat dit een hoogst fatsoenlijk verhaal zal worden

De dwaas zat in zijn kamer bij het vuur, met zijn handen in zijn schoot. Zijn ogen waren gesloten. Ze waren altijd gesloten. God had ze gesloten. Vele jaren geleden.

In zijn jeugd? Ach, nauwelijks in zijn jeugd, als we onze leeftijden onderscheiden naar hun opeenvolging, want de dwaas was altijd een kind geweest.

Maar hij herinnerde zich de tijd toen hij een gelukkig kind geweest was. Hij herinnerde het zich vaag, objectief, zoals we ons een droom herinneren die we gedroomd, of een boek dat we gelezen hebben. Niet met een schrijnend besef van verlies, maar met een verre afgunst, opgevrolijkt door hoop. Geluk betekent geloven dat het mogelijk is. Wat ooit geweest is, kan weer zijn; wat er kan zijn, kan ook het mijne zijn. En van het ene ogenblik op het andere leefde hij in het heden, dat alles voor hem is, in de verwachting dat het zal veranderen en groter zal worden, meer zoals die andere indruk die er nog zo vlak bij ligt; en zie, het heden is voorbij, en er is een ander heden, en de hoop blijft.

Velen van onze beste vrienden miste hij; maar onze wreedste vijand – de herinnering – was ook een vreemde voor hem. Niet dat hij zich niets herinneren kon; het was alleen maar zo dat hij half-vergeten fasen van vreugde of verdriet, ervaringen van het hart of van de geest, niet met een zekere werkelijkheid in zich op kon roepen en opnieuw als verleden beleven. Hij herinnerde zich hoe hij meer dan een kwart eeuw geleden zijn hand ernstig gebrand had; hij herinnerde het zich alsof het gisteren gebeurd was, en een gekwelde uitdrukking kwam op zijn gezicht, en geschrokken deinsde hij terug. Maar hij glimlachte wanneer ze hem zeiden dat zijn moeder dood was, en dan zei hij dat het niet waar was, en wees in de richting van haar jonge portret aan de muur. Hij wist dat het daar hing; ze

hadden het hem gezegd.

Hoe hadden ze het hem gezegd? zult u vragen. Die man, aan wie God zowel het licht van Zijn zon als het licht van de menselijke stem ontzegd had? Wat voor boodschap van de buitenwereld kon door de duisternis heendringen waarin hij lag, blind en doof? Stil, stil! Laat me mijn verhaal op mijn eigen manier vertellen. Ja, u hebt gelijk, hij was blind én doof.

Hij kon zich niet veel herinneren, en hij had niet veel om zich te herinneren; en toch, die morgen, toen hij daar in de eenzaamheid van zijn kamer zat – de eenzaamheid van zijn leven – kwamen verstrooide brokstukken van het verleden door zijn geest rollen als kralen van een gebroken halssnoer. Hier en daar raapte hij er eentje op als ze langs hem kwamen, zonder acht te slaan op de teloorgegangene symmetrie van het snoer, niet in staat immers om het weer aaneen te rijgen.

Er was een tijd geweest, lange jaren geleden – meer dan dertig jaren geleden, alleen voor hem was het geen herinnering, maar een gewaarwording – een tijd waarin het geleden had alsof alle gaven van het geluk over zijn hoofd uitgestort werden, een gouden krullebol, verguld door de zonneschijn van een half dozijn zomers. Alle kinderen uit de omgeving die oud genoeg waren om afgunst te voelen hadden de kleine Elias Lossell benijd. Zijn vader was de grote koopman en gemeenteraadslid Hendrik Lossell die plotseling van niets gestegen was tot de rang van ‘iemand's echtgenoot’ als gevolg van zijn huwelijk met de enige dochter en erfgename van de oude Elias Volderdoes, de grootste schelm en meest gerespecteerde thee-handelaar in Koopstad. Want Koopstad had, hoewel het maar een kleine plaats was, niets provinciaals over zich, en wedijverde met Amsterdam of Rotterdam, of welke andere grote stad ook, in zijn vereenvoudigen van elk maatschappelijk onderscheid, zoals dat paste bij de eisen van de negentiende eeuw. De enige godenbeelden die het nog vereerde hadden te maken met de Munt, en de enige Orde die het nu onveranderlijk vereerde was de Geldorde. Met souvereine minachting keek het neer op die afgelegene zustersteden die het nog waagden over hun ‘oude families’ te leutereren; dergelijke ideeën hadden dan misschien in hun tijd uitstekend voldaan, maar in Koopstad zou niemand er wat aan hebben (behalve de oude families zelf

dan), aangezien de spoorweg immers de plaats op minder dan veertig minuten van de hoofdstad gebracht had. Door het ontbreken van een duidelijke grens kwam je altijd in pijnlijke situaties te verkeren; nu, met de nieuwe norm, zoals die door de nieuwe spoortrein ingevoerd was, waren er geen misvattingen meer mogelijk. Je paste, rekening houdend met de verhoudingen, het decimale stelsel toe en klaar was Kees. Een man die honderdduizend gulden bezat verdiende een zekere mate van achting; een man die tweehonderdduizend gulden bezat had aanspraak op precies vier maal zoveel achting, en zo voort. Wanneer je meer dan een miljoen had, lieten de goede burgers van Koopstad hun stem dalen en vouwden ze hun handen, zoals hun vaders in de kerk gedaan hadden. De oude Elias Volderdoes had meer dan een miljoen. Dat had hij klaargespeeld bij die laatste gelegenheid, toen hij de regeringsprovisie voor de beschadigde lading van de *Ino* had opgestreken. Dat is een oud verhaal. Daarna hadden ze hem iets gemaakt – voorzitter van de Kamer van Koophandel, geloof ik.

En ze namen hun hoeden nog een beetje dieper voor hem af. De achtenswaardigsten onder hen – de ‘welmenende burgers’, zoals de rijke mensen hen noemden – regelden de zwaai van hun hoeden door de lucht met behulp van dezelfde mathematische regel die de waardering van hun harten vaststelde. Je had een algebraïsche vergelijking – onbewust maar automatisch nauwkeurig – kunnen vaststellen voor de verhouding tussen de hoek van hun groetcirkel en het inkomen van de persoon die ze groetten. De groet was ouderwets, maar de idee die erachter zat uiterst modern, even nieuw als de meeste fortuinen die genadiglijk een zegenende antwoordgroet terugwuiden.

Ik spreek geen kwaad van Koopstad. De hemel verhoede het! Ik wil alleen maar graag het bewijs leveren dat wij hier niet in de rimboe leven – als je de sneltrein neemt kun je in minder dan veertig minuten in Amsterdam zijn – en dat die Lossells, voor wier tragische geschiedenis ik uw kortstondige aandacht vraag, niet noodzakelijkerwijs in onze rustige omgeving geleefd hoefden te hebben, maar evengoed de grote stad eer aan hadden kunnen doen die u bewoont – tenzij u in zo’n droefgeestige plaats zou wonen waar ze een theehandelaar alleen maar eer bewijzen als hij geen bedrog pleegt, en arm blijft.

Hendrik Lossell kwam dus, na eerst iemand geweest te zijn die door haast niemand anders dan zijn schuldeisers herkend werd, door zijn huwelijk met Margaretha Volderdoes plotse-ling terecht in de allerstompste groethoek. Hij hield van haar -dat zei hij tenminste; en het is heel goed mogelijk dat hij van de rijke Margaretha Volderdoes hield; we hoeven niet te vragen of hij van haar gehouden zou hebben als ze arm geweest was, want dat was ze niet. En zij hield van hem; ze zou onder alle omstandigheden van hem gehouden hebben, zolang als hij die grote zwarte ogen maar naar haar reine voorhoofd op kon heffen, die zwarte ogen waarachter niets school dan een machine om dollars te tellen, maar die zich als meren van vloeibare tederheid uit schenen te breiden.

Ze hielden dus van elkaar, en alles was heel prachtig en sentimenteel; maar de oude Elias had eigenlijk niet veel waardering voor sentiment, en het is wel buitengewoon vreemd dat hij ze met elkaar had laten trouwen alleen omdat ze verliefd op elkaar waren. Over dit mysterie schudden de oude dames van Koopstad nóg hun hoofd; maar mij moeten ze er niet naar vragen, want ik kan hun er toch geen nieuwe bijzonderheden van vertellen, niet meer in elk geval dan de vrouw van de 'Christelijk-gereformeerde' dominee, die alle schandaaltjes van de stad kent, waaronder iedere erfzonde of niet-erfzonde die hier gedurende de zevenendertig jaren dat ze in deze stad verblijf hield is begaan. Als u het mij vraagt heb ik er een sterk vermoeden van dat wij allemaal, hoe oud of rijk we ook zijn, ergens in ons hart een zacht plekje behouden, dat zich pas op het laatst verhardt.

Zo waren ze dus getrouwd en ze leefden gelukkig – de hele wittebroodsweken lang, waarin beter bij elkaar passende paren dan zij altijd weer ruzie maken. Het is anders wél een slecht teken, zo'n al te rustige wittebroodstijd. En een paar maanden later had Margaretha al geleerd dat je een man niet om zijn mooie ogen moet trouwen. De mensen zeggen wel eens dat die de spiegel van de ziel zijn. En toch was Hendrik Lossells ziel verre van – zacht.

Hij was geen slecht mens; hij was erger – een van die mensen die net niet slecht genoeg zijn om ooit beter te kunnen worden. Hij had nergens veel belangstelling voor behalve voor

zichzelf, en zelfs voor zichzelf had hij geen subjectieve belangstelling, als een onafhankelijk *ik*. Het voorwerp van al zijn aandacht was de firma 'Volderdoes en Zonen, theehandelaars,' tot voordeel van de beschaafde wereld verenigd in de persoon van Hendrik Lossell.

Want de oude Elias had afscheid van dit leven genomen nadat hij er net lang genoeg in gebleven was om een zo bekwame leerling als zijn schoonzoon grondig in te wijden in de mysteries van de grof geld verdienende groothandel. Deze gelukkige beschikking – het blijven natuurlijk, niet het verdwijnen – had Hendrik Lossell aanvaard als een persoonlijke attentie, en het had hem in een zo gunstige stemming gebracht ten opzichte van het wereld bestuur in het algemeen, dat hij op de Kerkelijke liefdadigheidslijst voor dat jaar een tweemaal zo groot bedrag genoteerd had achter de naam van de firma 'Volderdoes & Zonen, zeshonderd gulden'. 'Een waardig opvolger!' zei de vrouw van de dominee. Maar dat was de vrouw van de dominee van de Kerk; Volderdoes en Zonen had niets te maken met de Afscheidenen.

Toen de kleine Lossell geboren werd noemden ze hem Elias. Het was een lelijke naam, maar het was de lievelingsnaam van grootvader; en bovendien maakte een lelijke naam een goede indruk in zaken. Het klinkt ouderwets, iets als 'gevestigd in 1791' en zo meer. 'Onze Puriteinse voorvaderen,' zo iets ongeveer, en de strikte rechtschapenheid en de eerlijke handel van de goede oude tijd. Wat een 'degelijke' indruk zou het maken als de jonge Elias zelf een man van middelbare leeftijd was en achter de grote kantoortafel zat, met het portret van de oude Elias boven zijn hoofd. Met een vriendelijk gebaar zou hij er over zijn schouder naar wijzen: 'Mijn grootvader. Ik ben naar hem genoemd. Zijn vader was de stichter van onze firma. Als u het mengen aan ons overlaat, kunnen we u hem voor tweeëntien en driekwart geven.' Lossells hart gloeide bij die gedachte.

Intussen zeilde de kleine Elias, nadat hij de gebruikelijke tranen over de inleidende zeeziekte die onafscheidelijk bij alle zuigelingenjaren schijnt te horen, vergoten had, over een levenszee zo glad als enig menselijk wezen, groot of klein, maar ten deel kan vallen. Zijn grootvader, die nog lang genoeg

leefde om de tweede verjaardag van het kind mee te maken, aanbad de grond waarop het liep. Zijn moeder, die in hem de ogen van zijn vader weergevonden had, goot over zijn kleine bestaantje al de liefde uit die eerder nooit een uitlaat gevonden had. Zijn vader liet hem met rust. Kortom, zijn geluk was volmaakt.

En toen, hij was net vijf jaar oud, stierf zijn moeder. Nog geen jaar later trouwde zijn vader opnieuw – hij trouwde ‘iemand om voor Elias te zorgen’. Die iemand was een koopmansdochter, een jong schepseltje, dicht bij de hand, want haar vader onderhield zakenrelaties met Volderdoes en Zonen. Ze sloeg Elias. Dat was haar manier om voor hem te zorgen. Een manier die niet zo goed voldeed als die van zijn vader.

Korte tijd later stonden er twee wiegen in het oude huis, en in de wiegen lag een tweeling, zodat Elias voorgoed van zijn troon gestoten was. De zaken werden er niet beter op toen die twee halfbroertjes van hem uit hun wieg en op zijn tenen stapten. Ze waren eveneens in het hart van dat imitatie-artikel gestapt waarvan je vader je laatst vroeg het ‘mama’ te noemen en dat eerst zo lief voor je scheen. De liefde van Elias’ stiefmoeder had het zelfs niet de voorgeschreven tijd van negen maanden volgehouden.

Hendrik en Hubert, de tweeling, begonnen nu op hun beurt van het leven te genieten; hun periode van ‘goede tijden’ zou, gelukkig voor hen, langer duren dan die van Elias. Het landschap had je misschien kunnen doen denken aan een van die Alpentafereelen, als het in de bergen al is begonnen te regenen terwijl het dal nog in een stralende zonneshijn ligt. Niet dat de dalbewoners daar iets aan kunnen doen. Of dat ze zich gelukkiger voelen omdat de bergbewoners in het donker zitten.

De jonge knaapjes waren tamelijk dol op hun oudste broertje. Zij hadden geen bezwaar tegen hem. Hij zat hun niet in de weg. En ze speelden met hem, en terroriseerden hem, zoals kinderen doen. Hij van zijn kant adoreerde hen met een redeloze aanbidding. Er lag maar een verschil van ongeveer zes jaar tussen hem en hen. De tweede vrouw zat vaak naar het drietal te kijken als ze aan het spelen waren. Elias had die zegevierend-pleitende blik in zijn glanzende ogen behouden, waarboven zijn arme moeder zo vaak gezocht en gebeden had.

Hij had een nobel voorhoofd – hoog en puur, zoals ook het hare geweest was – en de gouden krullen vielen er in bossen overheen tot op zijn schouders. Hij was lang en flink uit de kluiten gewassen voor zijn leeftijd, niet bijzonder intelligent en evenmin opmerkelijk dom – meer traag van geest, en hij had meer zin in stoeien dan in studeren. Hij was al ruim zeven jaar toen zijn vader hem er toe zette het alfabet te leren – want Hendrik Lossells theorie was dat de beste sprong vooruit volgt na een stap achteruit – en het kostte hem evenveel tijd om een u van een v te onderscheiden dan wanneer hij een oude Romein was geweest.

De moeder keek naar haar eigen jongens. Dat waren stevige kleine Hollandertjes, van het soort waar niemand behalve de moeder tweemaal naar kijken zou. Dat andere kind haatte ze.